

protivojne politike in v korist zavezništva Sovjetske zveze z Nemčijo, pa je špionaža »v korist sovražnikov fašizma« gotovo specifična Primorske in njene antifašistične tradicije. Sicer pa je bil Pinkov program »združena in neodvisna slovenska sovjetska republika«, ki jo je zagovarjal tudi pred fašističnim sodiščem.

Tožilec je na drugem tržaškem procesu vse enako – intelektualce, teroriste in komuniste – obtožil, da so nameravali potisniti italijansko mejo nekoliko proti jugu, kar pomeni, da so imeli enoten cilj proč od Italije. Aretacija treh stotin ljudi leta 1940 ter številne internacije zlasti ob napadu na Jugoslavijo so obglavile in zdesetkale vse tri tabore – še najmanj krščansko-socialnega – primorskega političnega gibanja.

Kaj je za razvoj OF na Primorskem pomenila odsotnost političnih in kulturnih delavcev ter mobiliziranih mož, bodo povedali drugi. Omeniti pa moram, da mi je neki partijski voditelj rekel, da so bili primorski komunisti veseli aretacij, ker bi sicer OF imela na Primorskem večje težave. So pa še druga vprašanja. Zakaj Tigr, ki je imel v svojem tisku geslo Smrt fašizmu, ni bil med ustanovnimi skupinami OF? Tudi 1936. ga KPJ ni predvidela za ljudsko fronto, medtem ko je to storila Komunistična partija Italije. Izmed desetih na smrt obsojenih in ustreljenih predvojnih primorskih antifašistov je bil le Pinko Tomažič, edini komunist, razglašen za narodnega heroja.

Skrajno nezaupanje OF do Tigra je po pričevanju Jože Vilfana, izviralo iz potrebe po jasni razmejitvi s potencialnimi zavezniki Mihajlovića. Leta 1958 so v Kopru sprožili akcijo za rehabilitacijo Tigra in za njegovo vključitev v Zvezo borcev, toda izvršni komite CK ZKS je na seji 13. junija 1958 to preprečil z ugotovitvami, da »ni mogoče priznati, da je TIGR predhodnica NOB na Primorskem in ne KP«, njegova afirmacija bi bila »nadaljevanje vohunske linije«, ni bil napreden, čeprav usmerjen proti fašizmu, imel je reakcionarno vlogo, »tej organizaciji ne smemo priznati nobenih zaslug, čeprav so bili nekateri ljudje... poštene in so se pošteno borili...« itd. Zahteve Tigrovcov po Spomenici 1941 pa so že prej rešili tako, da so jo dobili le tisti, ki so se takoj vključili v NOB in »so postali člani KP«. Izpadli so torej tudi vsi tisti, ki so 1941. že (še) sedeli v zaporih zaradi »prezgodnjega« antifašizma.

Dr. Tone
Ferenc

Položaj slovenskega naroda ob okupaciji

To, kar se je zgodilo spomladi 1941. leta, se je vsaj, kar se tiče severne Slovenije, v nekem pogledu pripravljalo že med vojnama. Nekateri nemški krogi se niso odpovedali ozemlju, ki je po senžermenski pogodbi prišlo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ali krajše, v Jugoslavijo. Zlasti nemški publicisti so zahtevali spremembo severne meje Jugoslavije v korist Avstrije oz. Nemčije (po marcu 1938).

Nekatere zahteve so se ustavljale na t.i. vitanjski črti (Weitensteiner Zug), tj. razvodnici med Dravo in Savo na Štajerskem, in v t.i. jeseniškem trikotniku na Gorenjskem. Druge zahteve so šle dalje do reke Save in nekatere celo do Jadranskega morja. Dr. Friedrich Lange z značilnim

imenom *Adriaticus*, je celó porogljivo pisal, da je nesmisel, da velikemu nemškemu narodu pot do Jadranskega morja zapira narodič, ki šteje manj glav kot Berlin prebivalcev. Kjer nemški publicisti niso mogli nastopati z dokazi o večjem številu Nemcev na nekem ozemlju, so tisto ozemlje razglašali za nemška kulturna tla. Da bi zakrili neugoden vtis o majhni navzočnosti Nemcev na interesnem območju, so uporabljali t.i. vindišarsko teorijo, po kateri naj bi poleg Nemcev in nacionalno zavednih Slovencev živeli Vindišarji ali Vendi, ki sicer govorijo slovenskemu jeziku sorodno narečje, so pa notranje nagnjeni k nemštvu in z njim tudi gospodarsko povezani. Slovenski znanstveniki, med njimi zlasti dr. Fran Zwitter in Bogo Grafenauer – Lojze Serajnik, pa tudi publicisti, so utemeljeno zavračali trditve in zahteve nemških publicistov.

V zvezi s Hitlerjevimi pričakovanjem, da bo Velika Britanija po nemški zasedbi zahodne Evrope sprejela njegovo ponudbo za sklenitev premirja in novo razdelitev vplivnih območij, so sredi leta 1940 v Gradcu in Celovcu izdelali vrsto spomenic z zahtevami po spremembi severne meje Jugoslavije in priključitvi velikih delov slovenskega ozemlja k Nemčiji. Spomenice o spodnještajerskem Podravju, jeseniškem trikotniku, Mežiški dolini in treh obmejnih okrajih Gorenjske (Radovljica, Kranj in Kamnik) sta sestavila predvsem dr. Helmut Carstanjen in Alois Maier-Kaibitsch ter jih poslala nemškemu zunanjemu ministrstvu, ki jih je tudi obravnavalo, z nekaterimi spomenicami pa se je seznanil tudi Hitler.

Na italijanski strani se v tridesetih letih usoda Slovenije omenja v zvezi z načrti o osvojitvi Hrvaške. Takrat naj bi del Slovenije, ki ga do sedaj znani in dosegljivi viri ne določajo natančneje, prišel pod Italijo, drugega pa bi prepustili Nemčiji in Madžarski. Drugače kot nemški revanšisti se italijanski krogi niso mogli sklicevati na kakšno pripadnost slovenskega ozemlja k Italiji v prejšnjih obdobjih.

Nemški in italijanski diplomatski dokumenti navajajo Jugoslavijo kot interesno območje Italije, razen Spodnje Štajerske. Vendar je bil Hitler tisti, ki je že konec marca in v začetku aprila 1941 odločil, kako bo razkosana Jugoslavija in seveda tudi Slovenija. Značilno je, da je bila Jugoslavija po kratkotrajni vojni aprila 1941 med najbolj razkosanimi državami v Evropi, saj so njeno ozemlje dobile kar štiri sosednje države. Enako je bilo tudi s slovenskim narodnim ozemljem: to ni bilo razkosano samo med tri sosednje države: Nemčijo, Italijo in Madžarsko, od katerih je vsaka že imela kakšen njegov del, temveč še razdeljeno na različne pokrajinske upravne enote. Bilo je celó v enajstih pokrajinskih upravnih enotah, od katerih je le ena, tj. Ljubljanska pokrajina, imela svoje središče na območju sedanje Republike Slovenije. Takó korenito razkosanje slovenskega ozemlja priča o njegovem velikem geopolitičnem pomenu, o križanju imperialističnih interesov, o načelu »deli in vladaj« in morda še o čem. Žato so bili že v naprej obsojeni na neuspeh vsi poskusi slovenske meščanske politike, da bi prišla vsa dravska banovina pod enega samega okupatorja in dobila položaj, kot ga je imela Slovaška. To se ni zgodilo niti takrat, ko je z Dolenjske in Notranjske izginil italijanski okupator in je vse slovensko ozemlje, razen Prekmurja, bilo pod enim, tj. nemškim okupatorjem. Žato se je celovitost slovenskega ozemlja lahko dosegala le z aktivnim odporom okupatorjevi politiki razkosanja.

Ker je nove državne meje na slovenskem ozemlju določil Hitler, noben okupator ni bil povsem zadovoljen s tistim, kar je dobil. Zadovoljen ni bil

niti nemški okupator, čeprav je dobil v Sloveniji enkrat več ozemlja, kot sta ga dobila druga dva okupatorja skupaj (10.000 km²: 5000 km²). Vsak okupator si je dobro zavaroval svojo novo državno mejo, hkrati je pa poželjivo gledal čeznjo na sosedovo okupacijsko območje. Nove državne meje na Slovenskem so se hudo zarezale v živo telo slovenskega naroda. Pretrgale so mnoge, zlasti še gospodarske in človeške vezi. Najbolj nesmiselna in kruta se je pokazala nova državna meja tik pred Ljubljano.

Vsi trije okupatorji so hudo kršili mednarodno pravo, ki ne dovoljuje aneksije v vojni zasedenega ozemlja do sklenitve mirovne pogodbe, so hiteli, da zasedena slovenska območja čimprej tudi formalnoppravno priključijo k svojim državam in vključijo v svoj družbeni red. Italijanski in madžarski okupator sta to storila brez večjih pomislekov še v letu 1941 (3. maja oz. 16. decembra). Nemškemu okupatorju pa je že do potankosti predvideno priključitev 1. oktobra oz. 1. novembra 1941 najprej onemogočilo nerešeno personalno vprašanje (iskanje novega vrhovnega oblastnika za povečano Koroško z velikimi nacionalnopolitičnimi nalogami), nato pa 1. januarja 1942 in pozneje narodnoosvobodilni boj.

Vsi trije okupatorji so imeli za končni cilj uničiti slovenski narod kot etnično enoto, kar pomeni, da so ga obsodili na smrt. Nekateri so mu namenili hitro smrt, drugi kakšno desetletje življenja več, nihče med njimi pa tisto usodno pomlad 1941 ni dvomil o tem, da bo slovenski narod čez desetletja le še zgodovinski pojem.

Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator, saj je tudi uvedel najkrutejše raznarodovalne ukrepe, in to: 1. izgon vsakega tretjega Slovenca, ki je živel v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini (več nemških virov navaja načrt za izgon od 220 do 260 tisoč Slovencev), 2. množično naselitev Nemcev in njihovo vsestransko krepitev (nemški viri navajajo okoli 80 tisoč prihodnjih nemških naseljencev, na Gorenjskem naj bi npr. po vojni živelo 80 tisoč Nemcev in le 40 tisoč Slovencev) in 3. čim hitrejšo in čim popolnejšo germanizacijo tistih Slovencev, ki bi še nekaj časa ostali doma. Sodeč po nekih podatkih iz nacističnih virov, bi nacisti, če bi vojno dobili, tudi večino Slovencev izgnali v vzhodno Evropo. Predvideni izgon tako veliko Slovencev v kratkih petih mesecih (od maja do oktobra 1941), načrtovan spomladi 1941, ko so raznarodovalci pričakovali bližnjo zmago osnih sil, je bil vendarle pretrd oreh za čas, ko se je vojna v začetku poletja 1941 razplamtela v pravo svetovno vojno. Zato so nacisti lahko uresničili le del svojega deportacijskega načrta in izgnali okoli 80 tisoč Slovencev, če upoštevamo okoli 17 tisoč tistih, ki so se nasilnemu izgonu izognili z begom na italijansko zasedbeno območje ali pa v t.i. Neodvisno državo Hrvaško. Vendar se nacisti niso nikdar odrekli celovitemu načrtu izгона Slovencev in je Hitler še septembra 1943 govoril nemškemu generalu Edmundu Glaise von Horstenauu o Slovencih: »Z nekaj stotisoči bomo kaj lahko opravili, saj imamo dovolj izkušenj z izseljevanjem.«

Zaradi ne docela uresničnega načrta množičnega izгона Slovencev ni bil docela uresničen načrt za množično nemško kolonizacijo. Kljub temu so kočevske in druge Nemce strnjeno naselili v Posavju in Obsotlju, zaradi česar je moralo v nemška taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v raznih nemških pokrajinah okoli 37 tisoč Slovencev z omenjenih območij.

Težko je naštet, kaj šele opisati vse raznarodovalne ukrepe okupatorjev, zlasti v prvih dveh letih okupacije, saj so zajeli vsa področja človeškega življenja. V bistvu je šlo za nasilno odstranjevanje vsega, kar bi lahko

zbujalo ali krepilo slovensko narodno zavest in njeno gmotno podlago, ter za sistematično uvajanje vsega, kar bi dajalo deželi nemški, madžarski in italijanski videz. Pri nemškem okupatorju so si sledili drug za drugim ukrepi, kot ukinitvev slovenskih organizacij, društev, zvez itd. ter zaplembe njihovega in tudi cerkvenega imetja v korist utrjevanja nemštva. Hudo napoti je bil nemškemu okupatorju slovenski tisk, in to »od leksikonov do molitvenikov,« kot se je izrazil neki štajerski nacistični funkcionar, in so uničili okoli dva milijona slovenskih knjig. Slovensko besedo in pesem so pregnali celo iz cerkve in spreminjali so celó nemška krajevna imena iz obdobja avstro-ogrske monarhije.

Na ruševinah vsega slovenskega je nemški okupator gradil preudarni sistem ponemčevanja, ki naj bi zajel slehernega človeka, od otroka do starca. Javno je poudarjal, da so nemški otroški vrtci in nemške šole glavne postojanke germanizacije, ki so jo zlasti štajerski nacisti označevali s skovanko »prenaroditev« (Umvolkung), ki je ni mogoče najti v slovarjih nemškega jezika. Odrasli ljudje naj bi se ponemčili v raznarodovalnih društvih Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), v katerih je bila posebna vloga namenjena dotedanjam članom Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwäbisch-deutscher Kulturbund). Zlasti štajerski nacisti so računali, da se bo slovensko prebivalstvo, ki so ga najprej razglaševali za Vindišarje ali Vende in nato za »domu zveste Štajerce«, s čimer so razpihovali deželni patriotizem, obglavljeno narodno zavednih Slovencev, kaj hitro ponemčilo. Naravnost porogljivo so poleti 1941 zvenele besede nekega štajerskega nacističnega funkcionarja, izrečene javno na množičnih zborovanjih v Mariboru in Trbovljah, da so velikodušno pripravljeni dati tistim, ki se v treh ali štirih letih ne bi mogli naučiti nemščine, še kakšno leto povrh, nato se bo v Spodnji Štajerski govorilo samo nemško. Moški prebivalci zasedenih slovenskih pokrajin naj bi se ponemčevali tudi v t.i. vermanshaftu, tj. oboroženi formaciji v okviru omenjenih raznarodovalnih društev, uniformirani državni delovni službi in končno v nemški vojski, saj so nacisti, grobo kršeč mednarodno pravo, spomladi 1942 uvedli tudi vojaško obveznost. V tem se tudi kaže cinizem nemškega okupatorja, saj je mobiliziral slovenske mladeniče in može za umiranje na frontah za interese režima, ki je slovenski narod obsodil na smrt.

Nismo še mogli zanesljivo ugotoviti, ali je bil Hitler tisti, ki je za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino zahteval enako okupacijsko politiko z enakimi raznarodovalnimi in drugimi ukrepi. Vemo pa, da ji je že poleti 1941 za Gorenjsko začel nasprotovati krog Aloisa Maier-Kaibitscha iz Celovca, ki je menil, da je treba v Gorenjski po nujni uvedbi nacistične stranke začeti ustvarjati vindišarsko plast, ki jo bo nato laže ponemčiti kot pa prek Koroške ljudske zveze. Nova nacistična vodilna garnitura Koroške in tudi Gorenjske na čelu z dr. Friedrichom Rainerjem je to sredi decembra 1941 začela uresničevati. Ta garnitura je tudi sodila, da je pogoj za rešitev nacionalnopolitičnih nalog (beri: raznarodovanje) v Gorenjski in Mežiški dolini predhodna rešitev slovenskega vprašanja v avstrijskem delu Koroške. Medtem pa je štajerska nacistična vodilna struktura vztrajala pri začrtani okupacijski politiki do konca vojne in je bila zato do neke mere tudi jetnik svojih nazorov.

Okupacijska politika italijanskega fašizma v t.i. Ljubljanski pokrajini je bila, kar se tiče odnosa do slovenstva, iz prestižnih razlogov milejša od

nemške. Z upoštevanjem slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov (univerze, akademije, šolstva, gledališča itd.) v Ljubljanski pokrajini si je nasproti kruti nemški politiki hotel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, kot se je v svojem dnevniku jasno izrazil zunanji minister grof Galeazzo Ciano, eden od sestavljalcev temeljnih dokumentov o ustanovitvi in priključitvi Ljubljanske pokrajine. To mu je tudi, vsaj kar se tiče višjih socialnih plasti, tudi duhovščine, vsaj začasno uspelo. Res je bila Ljubljana tisti čas nekakšen azil ne samo za mnoge izobražence, temveč tudi za druge, ki so se sem zatekli pred nacističnim izganjanjem. Res pa je tudi to, da so fašisti že 1941. leta iz Ljubljane pregnali v Italijo vse Žide. Dvojezičnost v upravi, italijanščina v šolah in pomožne organizacije fašistične stranke, ki so jo vpeljali tudi v Ljubljanski pokrajini, naj bi postopoma pripeljali do italijanizacije pokrajine. Deset moških bojnih fašijev, dva ženska fašija, okoli 40 centrov pomoči, nato preimenovanih v centre fašistične stranke, dve organizaciji za kmečke gospodinje in delavke, t.i. nacionalna organizacija »Dopolavoro«, pokrajinska zveza italijanskega olimpijskega komiteja, Univerzitetna organizacija v okviru fašistične študentske organizacije GUF itd. naj bi zajeli čimveč prebivalcev Ljubljanske pokrajine. Vendar sta bili fašizacija in raznarodovanje uperjeni predvsem na mladino, ki so jo fašisti zajemali v Italijansko liktorsko mladino Ljubljana – GILL.

Fašizacijo pokrajine naj bi pospeševal tudi italijanski fašistični korporacijski sistem, ki ga je visoki komisar Emilio Grazioli začel uvajati poleti 1941 z ustanavljanjem raznih zvez delavcev raznih dejavnosti na eni in delodajalcev na drugi strani z italijanskimi fašističnimi »eksperti« in na vrhu s pokrajinskim korporacijskim svetom.

Pravi obraz je italijanski fašistični okupator pokazal spomladi in poleti 1942. leta, ko so se posebno zaostrole politične razmere ne samo v Ljubljanski pokrajini, temveč tudi v Slovenskem primorju. Trdim in krutim ukrepom italijanske vojske in policije, kakršne je že 1941. leta uvajal nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah, so sledili tudi načrti za popoln izgon prebivalstva nekaterih območij ali nekaterih skupin ljudi, množično naseljevanje Italijanov, strožji nadzor nad slovenskimi kulturnimi ustanovami in zmanjšanje njihovega števila, spraviti univerzo v položaj »životarjenja«, pri čemer naj italijanski inšpektor postane »de facto« rektor, zamenjavo slovenskih ravnateljev šol z italijanskimi itd. Seveda ni bilo več možnosti in časa, ker se je vojna sreča kmalu začela obračati v prid protifašistični koaliciji.

Razbitje Jugoslavije in razkosanja Slovenije so nacisti izkoristili tudi za pritisk na Slovence na Koroškem onkraj Karavank. Glede primorskih Slovencev in Istranov vemo sicer za Mussolinijevo naročilo iz pomladi 1941, naj se jim olajša položaj, je pa hkrati pripravljala drugi tržaški proces, ki pomeni tudi hudo grožnjo zanje. Oboji – koroški in primorski Slovenci – morajo tisti čas nositi tujo vojaško suknjo.

V večini leta 1941 okupiranega slovenskega ozemlja je bilo že od prvih dni zasedbe navzoče tudi nasilje. Fašizem in nacizem, ki sta nasilna že pri svojem narodu, se še bolj nasilno vedeta kot okupatorja. V Sloveniji so navzoče vse oblike nasilja, in to nekatere še pred začetkom upora, npr. lažna nacistična evtanazija, v kateri so že do srede junija 1941 usmrtili 583 umobolnih in ostarelih ljudi iz slovenske Štajerske, nacistično množično zapiranje in izganjanje, fašistično zapiranje emigrantov iz Primorske itd. To priča, da ni bil v vseh pogledih odpor oz. narodnoosvobodilni boj vzrok za

okupatorjevo nasilje. Da je to bilo časovno še pred odporom, so se zavedali in to tudi priznavali celó ljudje iz okupatorjevih vrst.

Mirno lahko rečemo, da je okupacija spomladi 1941 za slovenski narod pomenila najhujšo nesrečo, ki lahko zadene kakšen narod. Če upoštevamo vse slovensko narodno ozemlje in ne samo ene pokrajine, sta bili takrat pred slovenskim narodom dve možnosti: ali ravnodušno v smrt ali pogumno v odpor.

Priprave na revolucijo ali na NOB?

(Delovanje slovenskih komunistov v času od jeseni 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo)

Dr. Bojan
Godeša

Značilno za to obdobje je, da je o delovanju slovenskih in jugoslovanskih komunistov ohranjenih zelo malo neposrednih virov. Taka ugotovitev še zlasti velja za čas od 6. aprila do 22. junija 1941, ko pred nami dobesedno zazija praznina. Celotna podoba tega časa tako temelji na kasnejših pričevanjih in razlagah, pri katerih obstaja precejšnja možnost, da so le te pisane z vidika poznejšega razvoja dogodkov. Pose-

bej, ker se za nekatere pogrešane dokumente zdi, da niso izginili zgolj po naključju. Zato sem se v svojem prispevku raje omejil na vprašanje, za katerega menim, da nanj lahko odgovorim tudi na podlagi sicer skopih primarnih virov.

Delovanje komunističnih partij (KP) od jeseni 1939 je bilo pogojeno z navodili kominterne, ki so bila izoblikovana po podpisu prijateljske pogodbe med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo (SZ). V delovanju KP je prišlo do preobrata z enostransko prekinitvijo politike ljudskofrontnega (LF) povezovanja, čez noč so izginili protifašistični poudarki in zamenjala so jih razredno obarvana gesla. Skoraj hkrati s podpisom pogodbe je izbruhnila vojna, ki jo je stran kominterne (KI) ocenila kot imperialistično. To je po komunističnem prepričanju pomenilo, da se podobno kot v 1. svetovni vojni ustvarjajo možnosti za spreminjanje imperialistične vojne v državljansko vojno oz. revolucijo.

Tako prepričanje lahko prepoznamo tudi v tedanjih stališčih jug. komunistov, ki so veljala celo po napadu na Jugoslavijo – vse do 22. 6. 1941. K temu pravzaprav ne bi bilo prav dosti dodati, če se ne bi kasneje pojavile razlage, češ da teh stališč ne gre razumeti dobesedno, saj so morali tudi jug. komunisti spoštovati navodila KI, vendar so v resnici točno predvideli razvoj dogodkov in se začeli pripravljati na narodnoosvobodilni boj (NOB). Toda prvi razglasi po 22. 6. 1941. kažejo, kako so komunisti zares verjeli, da je nastopil težko pričakovani trenutek, to je čas revolucije. Šele nekaj brzojavk KI in predvsem Stalinov radijski govor 3. 7. 1941, v katerem je podal smernice za domovinsko vojno in ne za začetek revolucije, pomenijo v tem pogledu spremembo politične linije KPJ.

Če hočemo razumeti, zakaj so lahko slovenski komunisti tako shema-